STOCKHOLMS LÄNS MUSEUM

# Boo kvarn

Rapport 2014:42

Antikvarisk medverkan vid restaurering av Boo kvarn.

Lidingö socken,
Lidingö kommun,
Uppland.

**Hedvig Bellberg**
Bebyggelseantikvarie

Stockholms läns museums rapporter finns i pdf: www.stockholmslansmuseum.se

© Stockholms läns museum
Produktion: Stockholms läns museum
Fotograf: Hedvig Bellberg
Allmänt kartmaterial: Lantmäteriverket. Medgivande 97.0133
Nacka 2015

# BOO KVARN

Antikvarisk medverkan vid restaurering av Boo kvarn,
Lidingö socken och kommun, Uppland.

**Hedvig Bellberg**
**Bebyggelseantikvarie**

# INNEHÅLL


| | |
|---|---|
| Administrativa uppgifter | 6 |
| Sammanfattning av utförda åtgärder | 7 |
| Byggnadshistorik med relevans för ärendet | 7 |
| Utförda åtgärder | 14 |
| Materiallista | 18 |
| Avvikelser från arbetshandlingar | 22 |
| Iakttagelser under restaureringen | 22 |
| Kulturhistorisk bedömning av utförda åtgärder | 24 |
| Övriga handlingar med relevans för ärendet | 25 |

## Administrativa uppgifter

| | |
|---|---|
| Objekt: | Boo kvarn |
| Socken: | Lidingö |
| Kommun: | Lidingö |
| Landskap: | Uppland |
| Arbetshandlingar: | Handkraft timmerhus arbetsbeskrivning/offert |
| Länsstyrelsens beslut: | dnr 434-35194-2013 |
| Byggherre/beställare: | Fastighetsägare Lars Weiss och Anna Lindmarker |
| Entreprenör: | Handkraft timmerhus AB |
| Antikvarisk medverkan: | Stockholms läns museum genom Hedvig Bellberg |
| Byggnadstid: | 2014-10 – 2014-11 |
| Antikvarisk slutbesiktning: | 2014-11-27 |

## Sammanfattning av utförda åtgärder

Boo väderkvarn på Murarstigen på Lidingö har genomgått en restaurering där panelen har lagats och kompletterats, taket har nylagts, vridhästen/kvarnhästen har bytts och en ny balkong och trappa har byggts. Samtliga utvändiga delar har också färgats på traditionellt vis. Kvarnen har även genomgått en förstärkning av byggnadskonstruktionen avseende vingaxeln och dess kringliggande delar.

## Byggnadshistorik med relevans för ärendet

Det finns belägg för att det fanns en bosättning i Kyrkvikens inre del redan 1379. Platsen omnämns i samband med Riksdrotsen Bo Jonsson Grips förvärv av Lidingö. Den medeltida gård som omtalas hette då Vikby, byn vid viken Kyrkviken, men senare kom den att heta Boo gård. Boo gård var en av Lidingös äldsta och största gårdar.

Den nuvarande anläggningen Boo gård är dock från sent 1700-tal och består av två flyglar och två mindre paviljonger i karolinsk stil. Ett vårdträd på gårdsplanen finns kvar och några av trädgårdens äppelträd har bevarats söder om byggnaderna. På 1950-talet var Boo gärde med Boo gård fortfarande en agrar miljö och då fanns ännu ett flertal ekonomibyggnader tillhörande anläggningen kvar. Av Boo gårds ekonomibyggnader återstår idag bara gårdens husbehovskvarn från 1816.

Boo gård köptes 1814 av den dåvarande komministern på Lidingö, Jonas Strömwall. Det var denne som lät uppföra kvarnen. Vem som anlitades för själva kvarnbygget är dock inte känt. Kvarnen byggdes som en husbehovskvarn, eftersom kvarnnäringen blev fri först 1863. Från och med då fick kvarnägarna mala åt vem som helst, eller arrendera ut sina kvarnar.

Boo kvarn står högt belägen i området, på ursprunglig plats på nuvarande Murarstigen 7, norr om Kyrkviken, på fastigheten Kvarnbacken 5. Vägen som leder upp till kvarnen kallades tidigare för Bullerbacken och en trolig förklaring till namnet är den bullrande verksamheten från kvarnen. Verksamheten vid Boo kvarn avstannade vid 1900-talets början och jordbruket på Boo gård lades ned på 1950-talet. Boo gård ägs idag av Lidingö kommun, medan kvarnen är i privat ägo.

Boo kvarn är en av de äldsta väderkvarnarna i Stockholmstrakten som står på sin ursprungliga plats. Av de sju väderkvarnar som fanns på Lidingö på 1840-talet finns bara Boo kvarn och Näsets kvarn kvar. Näsets kvarn flyttades från Södermalm i Stockholm till Lidingö omkring 1845. Näsets kvarn har i folkmun kallats ”Kodön”, efter att med vingarna ha dödat en ko. Kodön, eller Näsets kvarn, är belägen vid Kvarnvägen söder om Kyrkviken, nära Lidingö kyrka.

Området där Boo kvarn står började bebyggas med villor på 1910-talet. Villan som delar tomtmark med kvarnen kallas just för Kvarngården och uppfördes för skådespelerskan Karin Swanström 1921. Svanström bodde i villan fram till 1939. Den gestaltades av arkitekt Gustav Adolf Falk, i en blandning av engelsk bungalowstil och nordisk panelarkitektur. På fastigheten finns också en del av en skyddad fornlämning, i form av en hög som ingår i ett större gravfält, RAÄ Lidingö 23:1. Strax nedanför Murarstigen ligger ett riksintresseområde för kulturmiljövården.

Boo kvarn är till konstruktionen en så kallad stolpkvarn, där hela kvarnhuset vrids efter vindriktningen. Kvarntypen är känd sedan 1500-talet och är den äldsta väderkvarnstypen med ett vertikalt vindfång. Boo kvarn har saknat vingar sedan någon gång på tidigt 1900-tal, troligtvis sedan 1920-talet. Det finns ett fotografi från 1910 som visar kvarnen med vingar. Invändigt är kvarnen heller inte komplett, men kvar finns vingaxel med kronhjul och broms.

Under 1900-talet har Boo kvarn renoverats ett antal gånger, varav några finns nämnda i Lidingö hembygdsförenings text. 1973 fick kvarnen en ny vridhäst och bro/balkong och 1991 lyftes kvarnhuset upp och foten renoverades, och stolpen som hela kvarnen vilar på byttes enligt uppgift ut. Det sista verkar dock inte troligt, för timmermännen vid den nuvarande restaureringen menar att stolpen bär spår av mycket äldre märken och är behuggen med en ambitionsnivå som inte överensstämmer med de övriga renoveringsarbetena från 1990-talet. Alternativt skulle stolpen då kunna ha återanvänts i kvarnen, eller så kan man ha förväxlat stolpen med andra delar av underredet. Den senaste renoveringen av kvarnen innan den nuvarande gjordes 1996. 2016 infaller kvarnens 200-årsjubileum.

I samband med en ändring av stadsplanen över området där Boo kvarn står (kvarteren Kvarnbacken och Smeden m.fl.), uppmärksammades kvarnen 1971 av länsstyrelsen. Boo kvarn blev trots det inte skyddad i stadsplanen över området, något som länsstyrelsen påpekade skulle ha beaktats i.o.m. ändringen av stadsplanens bestämmelser. I länsstyrelseskrivelsen daterad den 30/12 1971 står: "I samband med handläggningen har framkommit att inom kvarteret Kvarnbacken finnes en äldre stolpkvarn som bör tillmätas kulturhistoriskt intresse."

Det har tidigare funnits ett nyttjanderättsavtal mellan kommunen och den dåvarande fastighetsägaren Törneman om kontinuerlig skötsel av kvarnen, men detta har löpt ut. Avtalet tecknades 1 juli 1973 på 25 år. Samma år erhöll fastighetsägaren 20 000 kronor för oförutsedda utgifter i samband med att hålla kvarnen i ett gott skick. I avtalet, om än skrivet för mer än 40 år sedan, stod att avtalet skulle förlängas med 5 år i taget om ingendera parten sagt upp det.

En kulturhistorisk inventering av området Boo genomfördes på uppdrag av Lidingö kommun i samråd med länsantikvarien 1982. I inventeringen klassificerades kvarnen som "omistlig". Ingen senare kulturhistorisk inventering än den från 1982 finns. I de kulturmiljöbeskrivningar som Lidingö stad idag arbetar med att ta fram kommer Boo kvarn, enligt kommunantikvarien, att tillmätas "särskilt kulturhistoriskt värde". Kvarnen är skyltad av Lidingö kommun, som under 2014 nytillverkat den lilla informationstavlan invid fastigheten.

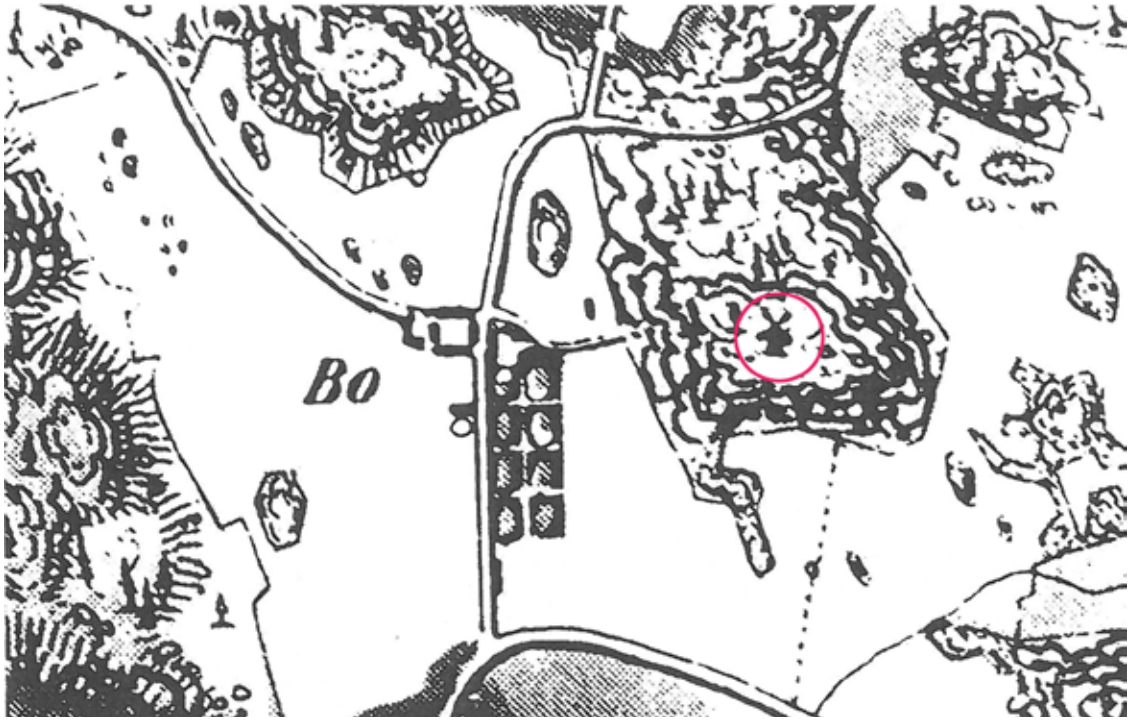


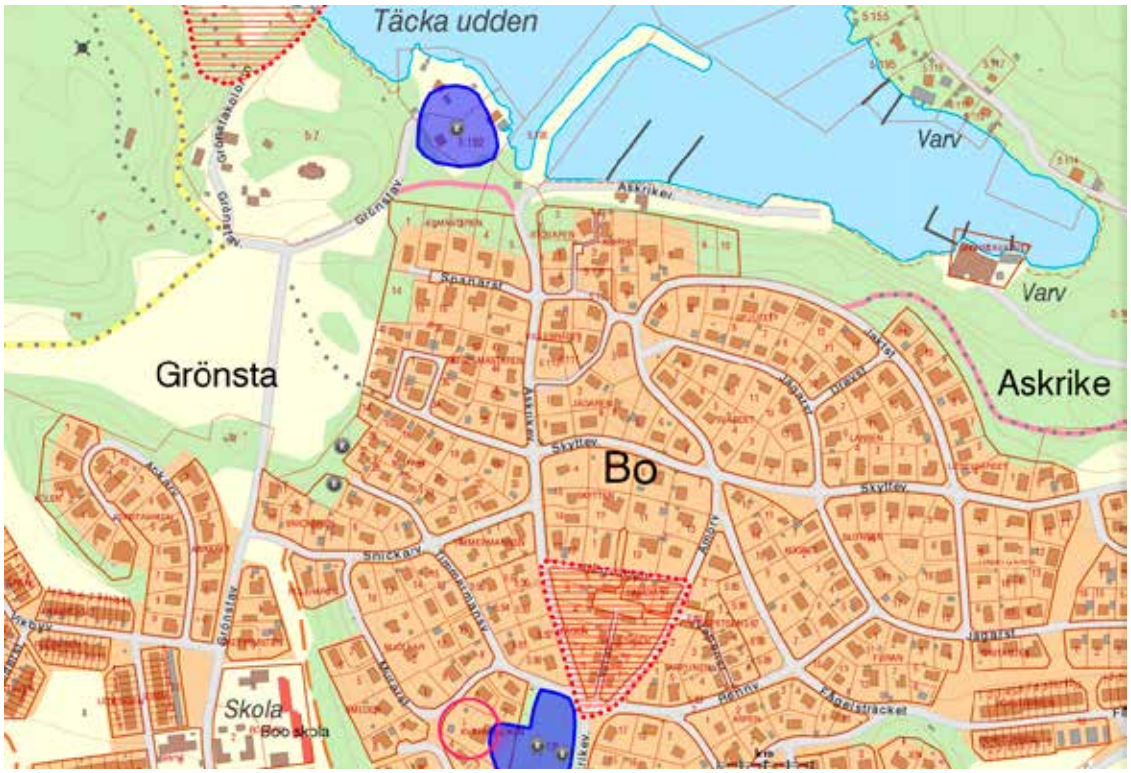


**Fig.1.** Victor Dahlgrens karta över området Boo 1846. Kvarnen är markerad med en cirkel öster om Boo gård. Foto ur Lidingö Hembygdsförenings årsbok 1996.

**Fig.2.** Karta över området, med fastigheten Kvarnbacken 5 inringad. Kvarnen syns som en prick i norr på fastigheten. Väster om fastigheten, strax under ordet "Skola", är platsen för Boo gård. De blåa områdena samt symbolerna med R avser fornlämningar och de röda streckade områdena avser riksintressen för kultur. Karta från Fmis, RAÄ.

**Fig.3.** Boo kvarn fortfarande med vingar 1910. Foto: ur Lidingö Hembygdsförenings årsbok 1996.

**Fig.4.** Boo kvarn 1956. Här har kvarnens fotdel en panel som är lagd i horisontellt omlottlagd fjällpanel. Kvarnhästen förefaller ganska kort. Foto: Lidingö stad.

**Fig.5.** Boo kvarn i mars 1972. Även här ser man att kvarnens fotdel haft panel lagd som fjäll, horisontellt. Foto: AN-14326 Alf Nordström Stockholms läns museum.

**Fig.6.** Boo kvarn i maj 2014, innan restaureringsarbetena påbörjats. Kvarnhästen var påfallande lång. Trappan upp till balkongen var snarast utformad som en stege. Foto: H. Bellberg. LP_2014_00343.

**Fig.7.** Från öster syns takets solfjäderform tydligt. Här syns kvarnen före restaureringen. Droppbrädan mitt på fasad saknades innan restaureringen. Foto: H. Bellberg. LP_2014_00344.

**Fig.8.** Lådan till vingaxeln på kvarnens norrsida var i dåligt skick och när den skulle bytas ut var det bara att dra loss den enligt timmermännens utsago. Även järnen som håller brädorna i lådan på plats satt löst. Järnen återanvändes, medan en ny låda byggdes. Foto: H. Bellberg. LP_2014_00345.

**Fig.9.** Ett av de rötskadade taken på fotdelen innan restaureringen. Foto: H. Bellberg. LP_2014_00346.

## Utförda åtgärder

På fasaden utbyttes rötskadade panelbrädor framförallt på samma sida som lådan till vingaxeln, alltså mot norr, samt på den sida som också fick en ny vattbräda, sidan mot öster. På fotdelen fick tre av fyra fötter nya tak. Det som låg under trappan och balkongen var bättre skyddat mot regn och snö än resterande och kunde behållas. Hela kvarnhuset samt fotdelen rödfärgades med slamfärg.

Det nya kvarntaket fick samma solfjäderform på takfallen som det gamla. Detta eftersom takfoten är längre än taknocken. De nya takbrädorna, av kärnfuru, ordnades med handhyvlade skåror/vattrännor i takbrädornas sidor både på kvarntaket, på det lilla taket till säckhissen och på taken vid kvarnens fotdel för en bättre avrinning. Vattrännorna på takbrädorna hyvlades med drygt 1,5 cm bredd ca 2 cm från brädornas ytterkanter. Lockbrädan, som ligger överst, lappade över underliggande bottenbrädas ränna med ca 2cm. Taken tjärströks med uppvärmd trätjära för att den skulle flöda smidigt vid strykningarna.

Kvarnen fick en helt ny balkong och trappa med riktiga plansteg att kliva på. Reglarna under balkongen kunde behållas som bärande konstruktion, med vissa ilusningar där rötskador uppstått. I det nya balkonggolvet ordnades ingen ny säcklucka, då kvarnen inte kommer att brukas traditionellt. Kvarnen fick ett liknande balkongräcke som tidigare, med en mjukt rundad överliggare. En ny vridhäst av senvuxen gran placerades i den gamlas ställe, på två nya stöttor. Delarna tjärströks med trätjära.

I dörren in till kvarnhuset sattes ett gammalt järnlås in med en tillhörande gedigen nyckel. Kvarndörrarna färgades med Roslagsmahogny.

Lådan till vingaxeln var rutten och nytillverkades och fick en tätning av papp invändigt. Lådan var i så pass dåligt skick att den när som helst hade kunnat falla ner. Det satt fyra spännjärn kring lådan för att hålla den på plats. Dessa satt löst kring den gamla lådan, men placerades åter med bra fäste.

Invändigt blev vingaxeln uppstagad då den var omfattande rötskadad. Konstruktionen blev således säkrad, men inte utbytt.

Alla delar som tjärats kommer att behöva tjärstrykas på nytt inom några år. Rödfärgning kan utföras i tioårsintervall, eller efter behov. Rekommendationer om material finns i timmermännens materiallista som följer nedan.

**Fig.10.** Stommen till den nya balkongen och trappan på plats. Foto: H. Bellberg. LP_2014_00347.

**Fig.11.** Ett av taken på fotdelen efter restaurering.
Foto: H. Bellberg. LP_2014_00348.

**Fig.12.** Det nylagda taket sett inifrån kvarnen. Här syns även en bit av det stora runda kugghjulet/kronhjulet.
Foto: H. Bellberg. LP_2014_00349.

**Fig.13.** Den rötskadade vingaxeln blev uppstagad med friska tvärbalkar. Kronhjulet/kugghjulet har fint snidade delar som här syns till vänster i bild. Foto: H. Bellberg. LP_2014_00350.

**Fig.14.** Ny-gamla låset och nyckeln. Foto: H. Bellberg. LP_2014_00351.

## Materiallista

Brädtak och panel: 1″ furu av varierande bredd från CK Timmerhus i Möklinta.

Balkong, trappa och stödben: kärnfuru till balkong, trappa och stöd till vridhäst från Södermalms trä.

Vridhäst: tätvuxen, rak 160-årig gran från Vika Vimo Timmerhus.

Spik: handsmidd spik och klippspik, gammal oanvänd från timmermännens eget lager.

Färg: ljusröd slamfärg från Gysinge centrum för byggnadsvård.

Trätjära: trätjära från Gysinge centrum för byggnadsvård.

Roslagsmahogny: kimrökssvart Roslagsmahogny från Gysinge centrum för byggnadsvård.

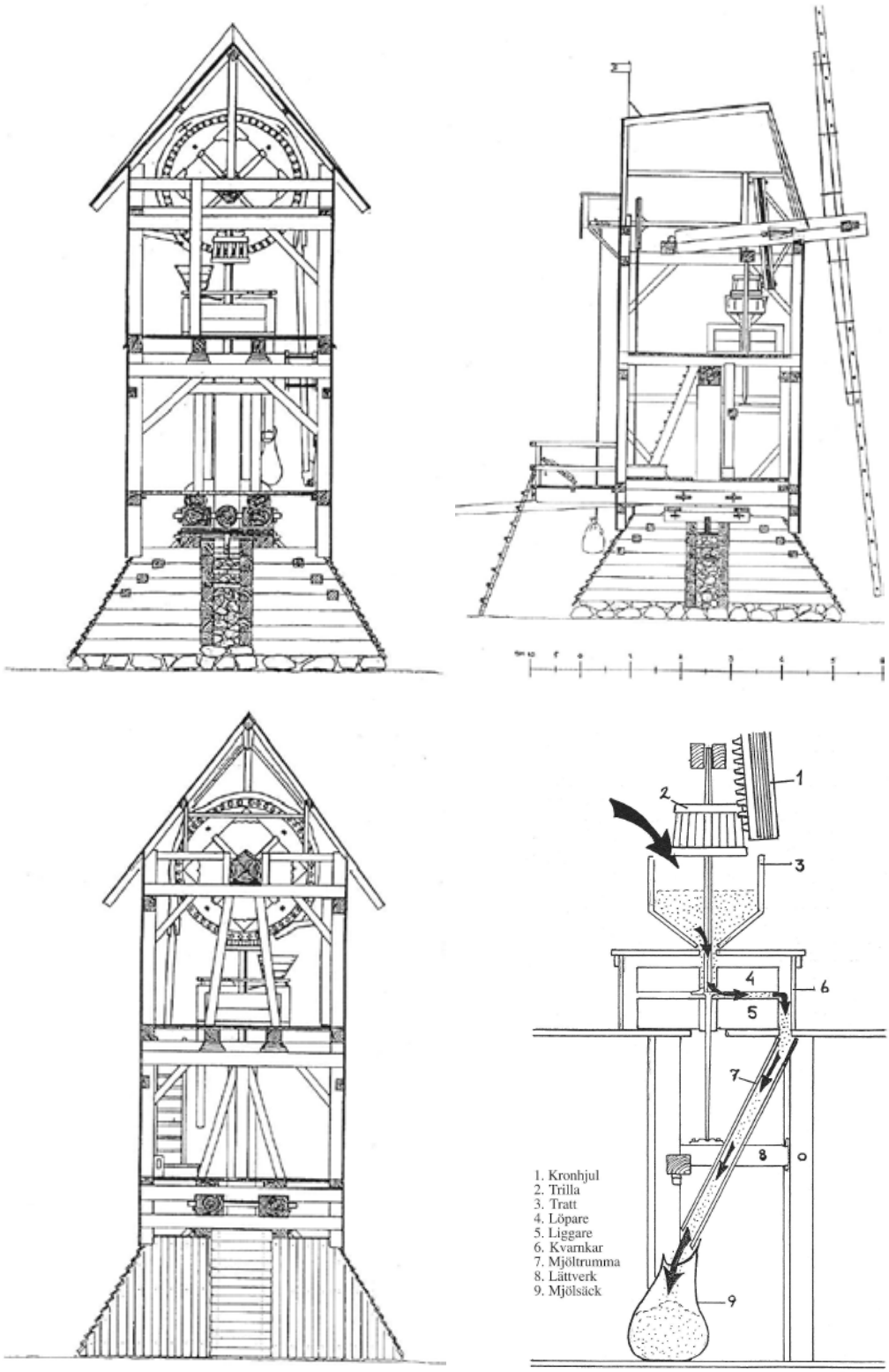


**Fig.15.** Ritningar över Boo kvarn utförda av Tom Avlå, ur Lidingö Hembygdsförenings årsbok 1996.

**Fig.16.** Den nya trappan med horisontella plansteg och stadiga vangstycken. Trappan har även handledare som börjar en bit upp. Foto: H. Bellberg. LP_2014_00352.

**Fig.17.** Nya vridhästen/kvarnhästen på plats på nya stöttor och nytjärad. Till höger skymtar även balkongen, räcket och överliggaren samt handledaren till trappan. Foto: H. Bellberg. LP_2014_00353.

**Fig.18** Taket färdigt. Den karakteristiska solfjäderformen blev bevarad och mycket välgjord. Takbrädorna fick också handhyvlade skåror i längdriktningen, som skall fungera som ränndalar för vattnet. Foto: H. Bellberg. LP_2014_00354.

**Fig.19.** En stolt Boo kvarn i november 2014, färdigrestaurerad. Foto: H. Bellberg. LP_2014_00355.

## Avvikelser från arbetshandlingar

Inga avvikelser från beslut eller upprättade arbetshandlingar har förekommit. Arbetet utfördes i gott samarbete mellan timmermän, medverkande antikvarie, fastighetsägare och länsstyrelsens antikvarie.

## Iakttagelser under restaureringen

Det fanns ingen vattbräda/droppbräda på den östra sidan, mitt på fasad där panelen delade sig. Ett tillägg med en ny vattbräda gjordes, varpå fasaden på denna sida nu liknar den norra och västra. På sydsidan är delningen gjord högre upp på fasaden, i höjd med säckintaget. Där finns ingen vattbräda och tillfördes heller ingen.

Det återfanns kvarndelar, bl.a. i form av numrerade block eller någon typ av kilar i kvarnen som fångade vårt intresse. Det är inte bekräftat var dessa använts, men de finns åtminstone kvar.

**Fig.20.** Delar för kvarndriften.
Foto: H. Bellberg.
LP_2014_00356.

**Fig.21** Delar för kvarndriften.
Foto: H. Bellberg.
LP_2014_00357.

## Kulturhistorisk bedömning av utförda åtgärder

Boo kvarn är otvivelaktigt knuten till Boo gård, och den vittnar om en äldre jordbrukstid på Lidingö. Restaureringen av kvarnen både värnar och gynnar områdets karaktär och tillvaratar dess historiska spår. Restaureringen kan bidra till att dels bekräfta Boo kvarns kulturhistoriska värde, men också till att stärka bevarandefrågan för alla gamla väderkvarnar i länet.

Renoveringsarbetena utfördes varsamt och med stor hänsyn till kvarnens kulturhistoriska värden. Timmermännen arbetade vant, kunnigt och uppmärksamt, med känsla för kvarnbyggnadens historia, ålder och konstruktion.

Då kvarnen lite fallit mellan stolarna gällande det juridiska skyddet, och i realiteten inte haft några faktiska varsamhetsbestämmelser, är det berömvärt att den nuvarande fastighetsägaren önskat renovera kvarnen ur kulturhistorisk synpunkt, men hänsyn till kvarnens traditionella utseende, utvändigt som invändigt.

Fastighetsägaren har påpekat vid flera tillfällen att önskan var att göra kvarnen fin och stolt till sitt 200-årsjubileum, så att kvarnen kan uppskattas på nytt. Boo kvarn är också ur allmänsynpunkt av stort intresse, och den står så pass bra placerad på fastigheten att den gott och väl utgör ett allmänt besöksmål.

## Övriga handlingar med relevans för ärendet

Länsstyrelsens beslut om beviljat bidrag till kulturhistoriskt värdefull bebyggelse med beteckning 434-35194-2013, 2014-04-08.

Antikvariskt utlåtande från Stockholms läns museum, Hedvig Bellberg, 2013-09-27.

Antikvariskt utlåtande från Lidingö kommun, Christer Vik, 2013-10-14.

Sökning Wikipedia 2014-11-28 (avseende kompletterande historik).

Sökning Lidingö stad 2014-11-28 (avseende kompletterade historik och historiska foton).

Se även bloggen "En timmermans dagbok" för timmermännens dokumentation av restaureringen av Boo kvarn.

Utdrag ur Lidingö Hembygdsförenings årsbok 1996, ritningar, karta, foto samt historik.

Förslag till ändring av stadsplan i maj 1970 (stadsarkitektkontoret på Lidingö) samt Beslut om fastställelse av ändring av stadsplan 30/12 1971 (länsstyrelsen i Stockholm).

Kulturhistorisk bebyggelseinventering, länsstyrelsen i Stockholm, Carin Arnborg 9/3 1983.

Nyttjanderättsavtal Fko 73:127 samt restaurering av Boo kvarn Fko 73:129 m.m., Lidingö kommun i maj 1973.

STOCKHOLMS LÄNS MUSEUM

Järnvägsgatan 25, 131 54 NACKA. Tel vx 08-586 194 00, info 08-586 194 01. Fax 08-32 32 72, E-post museet@stockholmslansmuseum.se